

УДК 021.1:316.77

Ірина Давидова,д-р наук із соціальних комунікацій,
професор Харківської державної академії культури

Соціально-комунікаційна теорія бібліотечної діяльності: становлення та шляхи розвитку

У статті аналізується процес розгортання соціально-комунікаційної теорії бібліотечної діяльності, визначені напрями її подальшого розвитку. Інформаційна діяльність бібліотек розглядається як феноменологічна ознака, що дає змогу більш глибоко осмислити її комунікаційний потенціал.

К л ю ч о в і с л о в а: бібліотека, комунікації, суспільство знань, функції бібліотек.

Адаптація бібліотек до вимог інформаційного суспільства сприяла істотним трансформаціям усіх напрямів їх діяльності. Нині як в бібліотекознавстві, так і в сфері практичної діяльності відбувається визначення основних ліній цієї трансформації, виділення тих істотних ознак, які дають змогу відрізнити «обличчя» бібліотек ХХІ ст. в системі документно-комунікаційних установ суспільства. Для більшості фахівців сучасна бібліотека – певна комунікаційна структура, діяльність якої має документно-комунікаційну сутність, пов'язану з документальними фондами, ресурсами, системою інформаційного сервісу. Нині вона дедалі частіше виступає базовою соціально-комунікативною структурою, яка концентрує комунікаційну культуру суспільства і забезпечує комунікаційні процеси з використанням документів, інформації, знань.

Мета статті – дослідити розгортання соціально-комунікаційної теорії бібліотечної діяльності та визначити напрями її подальшого розвитку.

У ХХІ ст. соціальна комунікація перетворилася на розвинуту систему соціальної взаємодії, стала основою розгортання нової парадигми наукових досліджень. На думку В. О. Ільганаєвої, поглиблене вивчення її теоретичних засад є умовою вирішення багатьох практичних завдань, що відносяться до організації діяльності й управління соціально-комунікаційними структурами, соціально-інформаційними об'єктами інформаційного простору та соціальної свідомості як результату становлення соціального інтелекту [6].

Подальші міркування ґрунтуватимуться на тому, що сутність соціально-комунікаційної теорії бібліотечної діяльності пов'язана з розумінням бібліотечної діяльності як однієї з форм соціокомунікаційної діяльності, котра набула відносної са-

мостійності і стала соціальним інститутом унаслідок суспільного поділу праці, розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Передумови цього підходу забезпечили праці Дж. Шири, А. В. Соколова, І. Є. Баренбаума, а розгорнутого обґрунтування він набув у монографії В. О. Ільганаєвої [4]. На певному етапі розвитку людського суспільства виникають комунікативні потреби, задоволення яких сприяє подальшому прогресу суспільства. Частиною цих потреб задовольняє бібліотека. Діяльність бібліотекаря спрямована на розвиток цивілізаційного процесу як суспільства загалом, так і окремої особистості й не обмежується певною сферою суспільного життя. На суспільство вона впливає через свідомість своїх читачів і зміни в знаннях окремих індивідів, сукупне об'єднання яких становить інтелектуальний, когнітивний ресурс суспільства.

Соціально-комунікаційна теорія бібліотечної діяльності певним чином ґрунтується на дослідженні соціальних функцій бібліотек, які завжди визначалися за допомогою таких понять, як «суспільна, соціальна роль бібліотеки», «соціальна місія бібліотеки», «мета і завдання бібліотеки». З цих питань існує значний науковий доробок. Зокрема, це праці І. М. Фрумїна, Ю. М. Столярова, А. В. Соколова, Є. К. Беспалової, І. К. Джерелієвської, В. О. Ільганаєвої, М. С. Слободяника, Р. С. Мотульського. Пропонуючи різні підходи до визначення соціальних функцій бібліотечного соціального інституту, названі вчені одностайні в тому, що місія бібліотек постійно змінюється під впливом чинників зовнішнього оточення та внутрішніх техніко-технологічних, організаційних, управлінських трансформацій книгозбірень.

Інтенсифікація комунікаційних процесів сьогодення, спричинена активним упровадженням електрон-

них, зокрема мережевих, технологій, використанням їх можливостей у повсякденній діяльності, зумовлює посилення наукової уваги до цих питань, переосмислення інформаційно-комунікаційної ролі бібліотек як суспільних інформаційних центрів. На сьогодні бібліотеки мають достатній потенціал для того, щоб бути не лише активними учасниками інформаційного виробництва, а й навігаторами в інформаційному просторі. На етапі інформатизації суспільства функціональні, техніко-технологічні зміни в діяльності бібліотек сприяють науково-технічним, організаційно-структурним інноваціям, які зумовлюють не лише функціональні трансформації бібліотечно-інформаційних установ, а й зміни існуючих парадигм. Традиційне розуміння бібліотеки як окремого документного фонду змінюється підходами до неї як до інформаційно-комунікаційної установи, котра не лише акумулює зовнішні та створює власні БД, а й надає доступ до світових інформаційних ресурсів. Інноваційні процеси суттєво впливають на розгортання комунікаційної функції бібліотек, яка реалізується завдяки використанню сучасних автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем і мережевих технологій пошуку й обробки інформації.

У науковій спільноті дедалі більше домінує точка зору, згідно з якою комунікація охоплює не тільки певне коло проблем сучасної бібліотеки, а й пов'язана з її генезою. Важливим блоком у вивченні проблем комунікації в бібліотеці є дослідження її інформаційного складника. Інформаційна діяльність бібліотек розглядається як феноменологічна ознака, що дає змогу більш глибоко осмислити її комунікаційний потенціал. З метою виявлення сутності інформаційної діяльності бібліотек розглянемо процес розгортання її диверсифікації.

Бібліотека як соціальний інститут, спрямований на задоволення інформаційних потреб, виникла вже на другому етапі інформаційної революції разом із появою рукописів. Першими спеціалізованими інформаційними установами стали державні й академічні бібліотеки – сховища знань (документів, головним чином рукописних книг і друкованих видань), які виконували місію збереження документної пам'яті людства. Виникнення книгодруку, перехід суспільства на індустріальний шлях розвитку не змінили ані об'єкта, ані складу учасників інформаційної діяльності. Водночас кількість бібліотек, як і її читачів, значно зростала. Бібліотеки, які працювали безплатно, фінансувалися з державного бюджету як інституції народної освіти і культури, здійснювали інформаційне обслуговування масового користувача, заінтересованого в доступі до інформації спеціально-

го і широкого використання з метою самовдосконалення. Таким чином, розвиток книгодруку і пов'язане із цим швидке зростання обсягів друкованої інформації сприяли активному розвитку мережі бібліотек і посиленню їх місії як освітніх установ суспільства.

У такому стані бібліотечно-інформаційна діяльність перебувала до середини ХХ ст. Саме в ці часи розпочався процес її диференціації. Особливо чітко він простежувався в науково-технічних бібліотеках наприкінці 50-х років. Результатом нового розподілу праці у сфері науки і техніки було становлення системи науково-інформаційної діяльності, яка із самого початку розвивалася як сфера, що протиставлялася бібліотекам. Вважалося, що бібліотеки мають справу з документами як об'єктами діяльності, а ось сфера науково-інформаційної діяльності працює з іншим рівнем аналітико-синтетичної обробки документа: фактами, даними, знаннями тощо, тобто з інформацією.

Необхідність теоретичного обґрунтування доцільності застосування аналітичних технологій змусила інформатиків залишити поза межами своєї уваги документну сферу, яка асоціювалася з традиційною бібліотечною послугою. Таке протиставлення викликало до життя діади «документ – інформація», «бібліотека – інформаційний центр», де бібліотечна діяльність асоціювалася з документом, а науково-інформаційна діяльність – з інформацією. На фаховому рівні це питання почали розглядати у 40–60-х роках ХХ ст., але усвідомлення предметності цих феноменів з точки зору окремих видів конкретно-історичної практики відбулося лише на початку 70-х.

Саме в ці роки в усьому світі відбувалось якісне прискорення розвитку документно-інформаційної сфери, яка збагатилася новими формами і методами створення, переробки та передавання інформації, а також новими видами інформаційних послуг. Новий етап розвитку системи і засобів інформаційних комунікацій характеризувався революційними змінами в засобах і формах фіксації й тиражування інформації, а також – у пріоритетах. Формування системи науково-технічної інформації означало спробу прориву, повернення на новому соціальному, технологічному й технічному підґрунті до фундаментальних методів і форм інформаційних процесів на основі інформаційних комунікацій [9]. На нашу думку, науково-інформаційна діяльність ґрунтувалася переважно на модернізованих методах і формах змістовної переробки інформації, вироблених бібліотечно-бібліографічною практикою ще наприкінці ХVІІІ – у ХІХ ст.

Вирішення означеної суперечності знаходимо у працях В. О. Ільганаєвої, яка вперше у вітчизняному

бібліотекознавстві чітко виокремила рівні розгортання соціально-комунікаційної діяльності, на яких поетапно розвиваються документальна, інформаційна та когнітивна функції бібліотек. Ця теза, яка була обґрунтована ще у 90-х роках ХХ ст., нині підтверджується світовою практикою розвитку книгозбірень, зокрема розгортанням когнітивно-комунікаційної місії бібліотек, формуванням мережі онлайн-ових інформаційно-бібліотечних центрів: OCLC, RLIN, WLN, FEDLING, головними завданнями яких є підтримка технологій корпоративної каталогізації, централізованої ретроспективної конверсії, виробництво інформаційно-аналітичних продуктів та надання послуг для організацій-партнерів і споживачів центру. Посилення когнітивно-комунікаційної діяльності відбувається і у бібліотеках України, що найяскравіше ілюструє Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, котра за роки свого існування перетворилася на потужний багатопрофільний інформаційний науково-дослідний центр.

Системний розгляд місії бібліотек в інформаційному суспільстві свідчить про інноваційні зміни в їх організаційній структурі. Вони виявляються в нових формах диференціації, розширенні спектра соціальних вимог до бібліотечного соціального інституту, інформаційних продуктів і послуг, робочих місць. Підсумком організаційно-структурних змін є нові форми бібліотечної діяльності: корпоративні системи, електронні бібліотеки, медіатеки. Їх виникнення – результат інтенсифікації автоматизованого бібліотечно-інформаційного виробництва, яке набуло індустріального характеру, посилення комунікаційної функції бібліотек в електронному середовищі. В умовах, коли бібліотеки опановують електронний простір та функціонують у розподіленому інформаційному середовищі як мережеві структури, посилюється значення внутрішньобібліотечних та міжбібліотечних комунікацій, відповідальність робочих груп та багатофункціональних проектних команд, котрі здійснюють комунікаційну діяльність.

Позиції бібліотеки як соціокомунікаційного осередку нового інформаційного суспільства й платформи суспільства знань, ледь окреслені на початку ХХІ ст., в кінці його першого десятиріччя значно зміцніли. Активізація досліджень функціонування бібліотек у системі соціальних комунікацій, пов'язана з працями В. М. Горового, який розглядає бібліотеки як сучасні соціальні інформаційні бази [2]. Ґрунтовно аналізуючи зміст функцій сучасних бібліотек, їх інформаційно-аналітичну діяльність, дослідник наголошує на взаємозалежності і взаємовпливах процесів розвитку соціальних комунікацій і еволюції

бібліотек, підкреслює їх значення як джерела наповнення соціальних комунікацій.

Згідно з новою когнітивно-комунікаційною парадигмою, сучасна бібліотека є складником системи соціальних комунікацій суспільства, яка утворюється установами, котрі пов'язані з будь-якими способами фіксації та переробки документів, інформації, знань, і сприяють формуванню суспільної свідомості й розвитку соціального інтелекту. Комунікативна місія бібліотек посилюється в інформаційному суспільстві, в подальшому – суспільстві знань.

Визначенню ролі й місця бібліотек у суспільстві, що стрімко змінюється, належну увагу приділяє Л. Й. Костенко [8]. Дослідник зосередився на розробленні концептуальної моделі бібліотеки суспільства знань, тобто основоположної ідеології та системи поглядів щодо її місії, функцій та структури. Їх він пов'язує з науково-інформаційним забезпеченням сталого розвитку суспільства. Підтримуючи когнітивно-комунікаційну концепцію, цілком погоджуємося з висновками Л. Й. Костенка стосовно того, що в умовах переходу від індустріального суспільства до суспільства знань бібліотека має освоїти інтегрований технологічний цикл, який включає всі наукоємні процеси обробки документних масивів, починаючи з бібліографування й закінчуючи екстракцією зі сховищ даних нових знань. Саме в цьому автор вбачає визначальну ідеологію розвитку бібліотеки й водночас неодмінну умову її існування.

Бібліотечна діяльність з позицій комунікаційних відносин аналізується в роботі Г. В. Шемаєвої [10], яка розглядає електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій. Авторка не лише ґрунтовно досліджує соціально-комунікаційний потенціал вітчизняних книгозбірень, тенденції створення та використання електронних ресурсів бібліотек в інформаційному забезпеченні науки, а й визначає основні стратегії їх розвитку як активної частини інтелектуальних ресурсів держави.

Подальший розвиток соціально-комунікаційної теорії бібліотечної діяльності відбувся в напрямі розкриття місця й ролі бібліотеки в системі політичної комунікації. Так, Т. Ю. Гранчак, висвітлюючи можливості бібліотек як центрів знань демократичного суспільства, стверджує, що фонди бібліотек стають живильним інформаційним джерелом суспільного розвитку. Вони можуть розглядатися як інформаційна база для політичної комунікації як усередині даного соціуму, так і між окремими соціумами. Дослідниця підкреслює, що бібліотека виступає посередником у процесах політичної комунікації, здійснюючи пошук, науко-

ву оцінку, відбір потрібної суспільству інформації, а її роль як суб'єкта політичної комунікації полягає в підвищенні ефективності політико-комунікативних процесів, сприянні виконанню політичною комунікацією свого головного призначення – забезпечення стабільного функціонування політичної системи, розвитку суспільства загалом [3].

Розвиткові когнітивно-комунікаційного підходу до сучасної бібліотечної діяльності сприяє посилення аналітичного компонента в обробці інформації, систематизації здобутих даних і наданні інформаційних послуг [7]. Саме аналітична діяльність розглядається як перспективний напрям розвитку когнітивної функції бібліотеки. Остання здатна перетворити її на конкурентоспроможний суб'єкт ринку інформаційних продуктів і послуг, забезпечити функціонування й розвиток бібліотек в інформаційному суспільстві.

Когнітивно-комунікаційна парадигма домінує і в бібліотекознавчих працях В. О. Ільганаєвої, котра, досліджуючи процеси становлення ноосферної цивілізації – «Суспільства Розуму», – вважає, що в умовах переходу до когнітивно насичених соціальних комунікацій місія бібліотеки трансформується в забезпечення формування свідомості соціально активної і творчої особистості. Авторка наголошує, що в новому соціумі бібліотечна діяльність, трансформуючись під впливом процесів інформатизації, інтегрує в комунікаційну сферу сучасного суспільства, одночасно виступає і джерелом, і носієм інформаційної культури – фундаменту майбутнього суспільства знань [5].

Останні роки характеризуються подальшою поглибленою розробкою соціокомунікаційної парадигми в бібліотекознавстві, яка розгортається в напрямі досліджень стратегій розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України. Досліджуючи питання модернізаційного розвитку бібліотечно-інформаційної сфери, О. В. Воскобойнікова-Гузєва робить висновок, що соціальний та технологічний складники бібліотечної діяльності посилюються ідеологічним складником, який слід будувати з позицій загальносвітового гуманізму та толерантності. Вона підкреслює, що у сучасному бібліотекознавстві головною світоглядною ідеєю стає перетворення бібліотечної сфери у найважливішу ланку інформаційної індустрії. Такий підхід сприяє глобальному покращенню інформаційного забезпечення усіх сфер життєдіяльності людини, її максимально творчій реалізації в умовах вільного доступу до інформації та вибору джерел і засобів її отримання. Розглядаючи бібліотеку як соціальну систему взаємодії людини та інформації,

що еволюціонує відповідно до змін у суспільстві та розвитку індивіда, дослідниця акцентує увагу на соціокомунікаційних аспектах її діяльності [1].

Таким чином, в останні роки як в сфері практичної діяльності, так і на рівні наукового осмислення, відбувається активне розширення проблемного поля при аналізі комунікаційних процесів у бібліотеці. Водночас слід відзначити, що більшість фахівців розглядає комунікаційну сутність бібліотек в якості складника бібліотечної діяльності, а не як структуроутворюючий елемент, що дає змогу більш повно зрозуміти і осмислити феноменологію сучасної книгозбірні.

Вивчення бібліотеки як комунікаційної системи пов'язано з розглядом її можливостей щодо реалізації спільних завдань комунікаційних структур та аналізом тих областей, які визначають специфіку передавання культурно-значущої інформації. Будучи одним з таких комунікаційних каналів, бібліотека нині претендує на вирішення проблем, які традиційно адресувалися іншим соціокультурним інститутам. Активна трансформація бібліотек змушує переосмислювати їх функції, розглядати їх нові можливості, у т. ч. і в мережевому середовищі, вести пошук шляхів здійснення своєї місії. У цьому зв'язку особливо важливо виокремити основні складники процесу комунікації в бібліотеці, визначити ті сфери бібліотечної діяльності, в яких він реалізується, охарактеризувати набір інструментів, що зумовлюють специфіку комунікаційних процесів. Структурування системи комунікацій у бібліотеці уможливило виокремлення загальних принципів розвитку сучасної бібліотеки як соціокомунікативної системи.

Аналіз сучасних бібліотекознавчих підходів свідчить про послідовний зв'язок комунікації з бібліотечним обслуговуванням, наданням користувачам найсучасніших послуг у мережевому середовищі, що певним чином окреслює поле досліджень. Тим часом, активне використання системного, структурно-функціонального, діяльнісного, інституціонального та соціосинергетичного підходів у бібліотекознавчих дослідженнях визначило розуміння бібліотеки як відкритої соціокомунікаційної системи, що постійно розвивається. Доведення приналежності комунікаційній системі і створення єдиної структури, котра погоджує всі комунікаційні потоки в бібліотеці, відкриває можливості для обґрунтованого використання поняття «комунікативна система» стосовно бібліотеки як соціального інституту. Сам факт наявності комунікації в бібліотеці не є достатньою підставою для того, щоб розглядати її як комунікаційну систему. Необхідно довести, що комунікаційні процеси пронизують всі напрями діяльності сучасної бібліотеки, що

вони є найважливішим системоутворюючим елементом, який не просто реалізується в якомусь одному певному напрямі, а виступає одним з найважливіших параметрів її феноменології.

Сформовані погляди на проблему комунікацій у бібліотеці показують, що вже назрів перехід від опису та аналізу частин комунікаційного процесу – обслуговування користувачів, сучасні інформаційно-комунікаційні технології, система зовнішніх стосунків з органами влади та іншими документно-комунікаційними установами – до структурування всіх основних елементів комунікації для подальшого моделювання цілісної структури їх взаємозв'язків. Усі рівні бібліотечних комунікацій, пов'язані з інформаційними процесами, повинні бути об'єднані в єдину структуру. Лише моделювання подібної структури дасть змогу говорити про бібліотеку як про комунікативну систему.

Аналіз бібліотеки як соціокомунікативної системи дозволить розкрити її місце в історико-культурному континуумі, визначити специфіку її комунікаційної діяльності (у широкому розумінні як взаємодії всіх компонентів бібліотечної установи), окреслити подальші напрями її розвитку, роль і місце в формуванні національного інформаційного простору. Нині можна впевнено стверджувати, що комунікація пронизує всі основні складники бібліотечно-інформаційної діяльності, задаючи напрям їх розвитку. У даному разі не просто фіксується наявність комунікації в різних напрямках бібліотечної діяльності, а визначається її структурна приналежність як найважливішого складника підсистеми, що забезпечує її цілісність. Обґрунтування цього положення відкриває можливості для подальшого розгортання соціально-комунікаційної теорії бібліотечної діяльності.

Стаття надійшла до редакції 5.11.2014 р.

UDC 021.1:316.77

Iryna Davydova,

doctor of social communication, professor, Manager of Science of Library and Social Communication Chair of the Kharkiv State Academy of Culture

SOCIAL AND COMMUNICATION THEORY OF LIBRARY ACTIVITIES: FORMATION AND WAYS OF DEVELOPMENT

The process of becoming theory about social communication of library activities and directions of its further development were analyzed. Information activities of libraries is seen as a phenomenological feature, which allows you to comprehend more deeply its communication potential.

К е у в о р д с: library science, communication, knowledge society, library functions.

УДК 021.1:316.77

Ирина Давыдова,

д-р наук по социальным коммуникациям, профессор Харьковской государственной академии культуры

СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАЦИОННАЯ ТЕОРИЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СТАНОВЛЕНИЕ И ПУТИ РАЗВИТИЯ

Проанализирован процесс становления социально-коммуникационной теории библиотечной деятельности и определены направления ее дальнейшего развития. Информационная деятельность библиотек рассматривается как феноменологический признак, который позволяет более глубоко осмыслить ее коммуникационный потенциал.

К л ю ч е в ы е с л о в а: библиотека, коммуникации, общество знаний, функции библиотек.

Список використаних джерел

1. *Воскобойнікова-Гузєва О. В.* Стратегії розвитку бібліотечно-інформаційної сфери України: генезис, концепції, модернізація : монографія / О. В. Воскобойнікова-Гузєва ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К. : Академперіодика, 2014. – 362 с.
2. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К., 2005. – 300 с.
3. *Гранчак Т. Ю.* Бібліотека і політична комунікація : монографія / Т. Гранчак ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2012. – 481 с.
4. *Ільганаєва В. О.* Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1996. – 254 с.
5. *Ільганаєва В. О.* Місія бібліотеки в комунікаційному просторі сучасності / В. О. Ільганаєва // Бібліотека ВУЗа на новому етапі розвитку соціальних комунікацій : матеріали междунар. науч.-практ. конф., Днепропетровск, 22–23 апр. 2010 г. – Д. : Изд-во Днепропетр. нац. ун-та залізничного трансп. ім. акад. В. Лазаряна, 2010. – С. 10–14.
6. *Ільганаєва В. О.* Теоретико-методологічний синтез соціально-комунікаційного знання / В. О. Ільганаєва // Філософія спілкування. Філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2. – С. 96–101.
7. *Кобєлев О. М.* Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні : монографія / О. М. Кобєлев. – Х., 2012. – 246 с.
8. *Костенко Л. Й.* Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л. Й. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. – 2006. – № 1. – С. 23–28.
9. *Сляднева Н. А.* Библиография в системе Универсума человеческой деятельности: Опыт системно-деятельностного анализа : моногр. / Н. А. Сляднева. – М. : Изд-во МГИК, 1993. – 226 с.
10. *Шемаєва Г. В.* Електронні ресурси бібліотек України в системі наукових комунікацій : монографія / Г. В. Шемаєва ; Харк. держ. акад. культури. – Х., 2008. – 289 с.